

Вступ

Я часто думаю про свою прабабусю Наталку, коли дивлюсь на Марію Примаченко. Є щось, що їх об'єднує, — зелена хустка, втомлені очі, суворе обличчя, натруджені руки. Обидві пережили Голодомор і Другу світову війну. Обидві лишилися вдовами зі своїми єдиними дітьми. Обидві вдруге не вийшли заміж і взагалі не замислювалися про своє жіноче щастя. Голодні післявоєнні роки та важка селянська праця не давали змоги думати про щось, окрім виживання. Обидві самі побудували свої хати. Моя прабабуса їздила товарняками на заробітки у західну Україну. Але не думайте, що їй платили гроші — за роботу вона отримувала продукти. А вже ними потім розраховувалася з робітниками, які будували їй хату. Примаченко ж була обмежена у своєму пересуванні через хвору ногу, тому про заробітки на-

віть не йшлося. Але вона пішла іншим шляхом, хоч і довше мучилась у хаті, де вже валився дах.

Ці дві жінки були талановитими з дитинства. Моя прабабуся дуже гарно співала пісні — про любов і життя, смішне і трагічне, війну і мир. Марія Примаченко малювала картини на ці ж теми. Моя прабабуся померла, не доживши п'яти місяців до 90 років. Стільки само не дочекалась і Марія Примаченко. Вони бачили репресії, голод, війну, відновлення, політ людини в космос, ядерну катастрофу, розпад Радянського Союзу і становлення незалежної України. У них був подібний почерк, проте вони вживали різні діалекти. Обидві мали лише чотири класи освіти. Чомусь ніхто детально не розпитав мою прабабусю і не записав на аудіо чи хоча б занотував розмови про її життя. Як завжди, не було часу. Здається, у випадку з Марією Примаченко теж ніхто не записав від початку до кінця все її життя, думки. Обидві завжди повторювали, що найголовніше — це мир і щоб тільки не було війни. Та хто дослухався до цих слів? Поки самі не відчули, що таке війна, — не розуміли ціни миру. Колись ми будемо тими бабусями та дідусями, що говоритимуть своїм онукам і правнукам про війну і мир.

Моя прабабуся своїм прикладом навчила мене двох речей. По-перше, вірити, що можна вижити у надскладних обставинах. І жити далі. Бо одного дня війна таки закінчиться, а тиран помре.

По-друге, хоч би як було важко — радіти життю і багато сміятись. Прабабуся завжди усміхалася, хоча в її житті було мало радощів. У роботах Марії Примаченко також відчувається любов та віра в краще, хоч її життя було важким, а світ навколо — ворожим. Утім у її творах і багато болю, зла та несправедливості. Можливо, тому Примаченко така популярна зараз. Її мистецтво — не просто дивовижний світ, у якому можна сховатись, а реальність, у якій водночас існують біль і безмежна любов. Краса і любов усе переможе. На її полотнах переважають червоні, зелені, жовті, рожеві, блакитні, помаранчеві барви і зовсім мало чорного кольору. Вона зображає багато веселих пташок, зайців, ведмедів і риб, що радіють весні. І геть не малює снігу, зими, темряви.

Написати цю книжку я пообіцяла собі в березні 2022 року, перебуваючи в підвалі дитячого садочка в місті Буча, де ми зустріли війну й окупацію. Я багато думала про прабабусю: якщо вона пережила, то і я витримаю. У той час я мала вірити в майбутнє і планувати його. Тоді ж я вирішила, що відкладати написання книжки до кращих часів немає сенсу — бо їх може ніколи не бути. І хоч я затримала всі можливі дедлайни, але здійснила обіцянку.

А вже через місяць, у квітні 2022 року, всі дізналися про героїчний порятунок робіт Марії Примаченко зі знищеного російським снарядом

музею в Іванкові. Люди розуміли цінність мистецтва навіть тоді, коли майбутнє було темним і непевним. Доки тривала російська окупація, місцеві жителі переховували ці твори. Те, що вони ризикували своїм життям, щоб урятувати роботи мисткині, є найпереконливішим свідченням безцінності (чи справжньої ціни?) мистецтва Марії Примаченко. Зараз вона є, напевно, найупізнаванішою українською художницею — і вдома, і за кордоном. На виставки з її роботами вишиковуються довжелезні черги, а за останні чотири роки твори Примаченко побачили в Нью-Йорку, Венеції, Люксембурзі, Лондоні, Варшаві, Вільнюсі, Дрездені, Мальме. У Києві та Львові відбулось уже декілька великих виставкових проєктів з приватних і державних колекцій, де показали різні етапи творчості Марії Примаченко. І ось нарешті ви тримаєте в руках книжку про видатну українську мисткиню.

Схоже, що про Примаченко написано багато і про неї всі все знають. Преса трохи писала про художницю у 1930-х. Згадки про неї з'явилися у численних каталогах і журналах у 1960-х, особливо після отримання Шевченківської премії. У 1970-х про неї писали менше, та все ж вона не зникла ні з журналів, ні з виставок. Після Чорнобильської катастрофи про Марію Примаченко заговорили, бо вона лишилась жити у своєму селі, за 50 кілометрів від реактора, що вибухнув,

і створила понад сто робіт, щоб показати майбутнім поколінням, «яка краса була на землі». А далі незалежність України — ще більше виставок, каталогів, поповнення музейних колекцій, ЮНЕСКО оголошує 2009-й роком Марії Примаченко, закордонні виставки... Разом із цим з'являлось багато міфів, формувався образ, а із часом вибудувався і «канон» творів, з якими асоціювали художницю.

Здавалось, що Марія Примаченко була осяяна славою ледь не від самого народження. Та чи дійсно це так? Чи дійсно хтось **знав** Марію Примаченко? Чи вдалось хоч комусь розгадати її мистецтво і чи вдасться це колись узагалі?

Ця книжка не претендує на повну біографію чи навіть усебічне дослідження творчості Марії Примаченко. Це радше спроба написати про її життя, де особисті трагедії міцно переплелися з подіями світового масштабу. Я хотіла підсвітити теми, властиві творчості мисткині, які менше асоціюються з нею. Я впевнена, що багатьом дослідникам вистачить нових тем. Наприклад, ще досі неопрацьований родинний архів Примаченко. Я переглянула понад 1500 робіт Марії Примаченко, з державних музеїв і декількох приватних колекцій, та це лише частина доробку талановитої художниці.

Я хочу подякувати всім, хто допомагав мені з дослідженням: Національному декоративному музею України, а особливо зберігачці ко-

лекції декоративного розпису пані Олені Шевчук; мистецтвознавцю та колекціонеру Едуарду Димшицю; директорці й засновниці видавництва «Родовід» Лідії Лихач; фонду Ади Рибачук і Володимира Мельниченка; етнологині Лідії Орел; мистецтвознавиці та колекціонерці Дарії Добріян; Національному музею Тараса Шевченка; Національному музею народної архітектури та побуту України; Запорізькому художньому музею; Центральному державному аудіовізуальному та електронному архіву; Чернігівському художньому музею. Також я вдячна за фінансову підтримку Київській школі економіки; Вікторії Пусет-Дарт (Victoria Pousette-Dart) та Асоціації жінок — дослідниць слов'янських студій. І, звісно, особлива подяка першому читачеві — моему чоловікові, який вірив, що я напишу цю книжку.

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

СВІТАНОК МАРІЇ